

UDK 338.48:712.23(497.16)

Стеван М. Станковић*

**ЕЛЕМЕНТИ ТУРИСТИЧКЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ ПЛАНИНА СА
ОСВРТОМ НА ЛОВЋЕН**
ELEMENTS OF TOURIST VALORIZATION OF MOUNTAINS WITH A
RETROSPECT ON LOVČEN

ИЗВОД

Туристичка валоризација представља комплексну оцену природних и антропогених потенцијала од значаја за туризам. Код туристичке валоризације планина које имају статус националних паркова, процењују се следећи елементи: географски положај, саобраћајна повезаност, функционални положај, однос према већим градовима као изворима туристичке тражње, степен континенталности, рељеф, хидрографски објекти, флора и фауна, време и клима, археолошке и споменичке вредности, етнографска обележја, туристичко-угоститељски објекти, комунална инфраструктура, квалитет услуга, садржај боравка, конкурентност на туристичком тржишту, комплементарност са окружењем и други елементи. Овакав приступ валоризацији има задатак да укаже на смисао даљег развоја, рентабилности инвестиција, обим пропагандних акција и место у туристичкој понуди регије и земље у целини.

ABSTRACT

The tourist valorization represents a complex evaluation of natural and anthropogenous potentials which are of importance for the tourism. In the tourist valorization of the mountains which have the status of national parks, the following elements are being evaluated: geographical, situation, traffic connectedness, functional situation, relation to greater towns as sources of the tourist demand, degree of continentality, relief, hydrographic objects, flora and fauna, weather and climate, archaeological and monumental values, ethnographic characteristics, the objects of tourism ahotels and restaurants, communal infrastructure, quality of service, contents

*Др Стеван М. Станковић, Географски факултет Универзитета у Београду,
Студентски трг 3/III, Београд.

of the stay, competitiveness on the tourist market, complementarity with the surrounding and other elements. Such an approach to the valorization has the task to point out the sense of further development, profitability of investments, volume of the propaganda actions and place in the tourist offer of the region and of the country as a whole.

УВОД

Бројне природне и антропогене вредности у простору предмет су истраживања туристичке географије. Ова научна дисциплина располаже великом моћи интеграције знања из низа природних и друштвених дисциплина и даје конкретне предлоге за апликативне радове на терену. У вези с тим, један од домена њеног интересовања је туристичка валоризација простора. Без обзира што појмови вредност и вредновање имају широку употребну вредност, они се у оквирима развоја туризма често изједначавају са естетским, знаменитим и уметничким елементима и усмеравају ка тржишној економији у циљу постизања одговарајућих економских ефеката привређивања у туризму и угоститељству, а на бази валоризације постојећих потенцијала. Наравно, туристичка валоризација природних и антропогенних вредности не сме се увек и свуда изједначавати са класичном економском валоризацијом, јер ни прве ни друге вредности нису роба у класичном економском смислу, те не подлежу законима класичног економског тржишта. Туризам, посебно онај који се развија на планинама - националним парковима, често користи оне елементе простора који за низ других делатности не представљају готово никакав интерес. Уз то, мора поживати на схватању да само изворне и добро заштићене вредности, представљају туристички интерес, те се мора наглашавати комплементарност туризма са заштитом животне средине и до детаља спречавати појава колизија. У случају већег броја интересената за један исти простор, предност и приоритет морају имати они чије акције валоризације простора изазивају најмање еколошких промена у њему. Туристичка валоризација је од значаја за друштвено планирање, израду просторних планова, израду планова посебне намене одређених површина, акције заштите и унапређења животне средине, туристичку пропаганду, разноврсност туристичке понуде, димензионирање туристичко-угоститељских објеката и инфраструктуре и друге проблеме туризма.

За научно закључивање и оперативне радове на планинама само свестран приступ туристичкој валоризацији има прави значај. На такав значај овог процеса посебно указује Светска организација за туризам, која даје конкретне предлоге земљама чланицама, те се исти широко примењују у туристичкој рецептиви (Група аутора, 1980).

Специфичности природних и антропогенних туристичких вредности морају се у процесу туристичке валоризације оцењивати у компарацији са сличнима у непосредном окружењу, али и у удаљенијим регијама. При томе до посебног изражаја долази индивидуалност појединих туристичких вредности, те оне имају већу цену на домаћем и иностраном тржишту, у односу на често понављане, деградиране, модификоване и универзалне вредности. На примеру Ловћена особине индивидуалности у смислу реликт, ендемит, куриозитет, јединственост видиковца, непоновљивост споменика, историјска прошлост и други елементи вишеструко повећавају туристичку вредност простора.

Методолошки поступци туристичке валоризације уопште и планина посебно стално се усавршавају и обогаћују савременим сазнањима из више научних дисциплина. Резултати до којих се долази применом квалитативних и квантитативних метода научног проучавања изражавају се описно, графички, компаративно, селективно, картографски, нумерични, скаларно, статистички и на друге начине. За правилно решавање конкретних проблема најбоље је приступити компаративним прегледима већег броја истраживача или истраживачких тимова, који су пратили један проблем, групу појава и процеса, односно природне и антропогене вредности на истом простору у исто, али и различито време, како би се извели закључци о еволутивности која се у туризму мора посебно уважавати (Станковић М. С., 1993).

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ПЛАНИНА

Међу географским објектима у простору, планине се одликују низом специфичности. Еколошки односи живе и неживе природе на њима, појаве, процеси, облици рељефа, биогеографске, хидрографске и климатске карактеристике - често им дају одлике прворазредне туристичке вредности. Различите по начину и времену постанка, геолошком саставу и тектонским односима, планине с аспекта туризма монофункционалне и полифункционалне. Подложне су знатним променама потражње на туристичком тржишту, које се мора освајати богатом понудом током целе године, задовољавајућим нивоом објеката и одговарајућом инфраструктуром, посебно квалитетом и пропусном моћи саобраћајница у зимским месецима, као и капацитетом жичара и скијашких терена. Познате као излетничко-рекреативне, спортско-манifestационе, културно-манifestационе, здравствено-личилнише, ловишта, секундарна боравишта, меморијали, природни резервати, национални паркови и објекти светске природне и културне баштине, планине могу имати и друге функције, којима се обогаћује укупна туристичка понуда регија у којима се налазе и постиже задовољавајући садржај туристичког боравака у њима.

Планине представљају самосталне и комплементарне туристичке вредности. Чињеница да неке регије и неке земље највећи део прихода од туризма остварују у планинским туристичким центрима на бази летњег и зимског туризма, потврђује вредност ових геоморфолошких објеката. Они се истичу наглашеном рекреативном туристичком функцијом, али у великом броју центара условљавају више врста туризма, садржајан боравак и значајне економске и ванекономске ефекте. На примеру Ловћена, упоредо са природом стоји, али је у појединим елементима, својим вредностима, премашује културна баштина, то је приступ комплексној валоризацији једино исправан и могућ. То значи да туристичка валоризација представља сложен процес који захтева познавање низа проблема из више научних дисциплина. Како је реч и о планини-националном парку, процес се усложњава, јер поред низа погодности често постоје и ограничавајући фактори, без обзира на степен отворености националног парка ка туристичком тржишту. Наравно, из уважавања бројних метода и поступака туристичке валоризације планина може се закључити да није реч само о класификацији и рангирању вредности за данашње стање туризма, већ је реч о перспективи. То се подједнако односи како на већ формиране центре, правце кретања, објекте и понуду, тако и на оне активности, центре и локалитете, које означавамо потенцијалним и перспективним. Успешност процене вредности зависи од

начина истраживања. Једним методама се вреднује целокупни туристички потенцијал простора, у нашем случају Националног парка „Ловћен“, и долази до релевантних података за компарацију са другим националним парковима у Црној Гори и Југославији. Друге научне методе су подређене вредновању простора у зависности од доминирајућих врста савременог туризма, које се на примеру Ловћена могу означити као излетнички, културно-манифестациони и у ширем окружењу стационирани. Из уобичајених приступа одређивању туристичких вредности када се индексним поенима оцењују урбанизација, инфраструктура, опрема, услуга, инхерентне карактеристике, интерни фактори, приступачност, удаљеност од матичних места и њихова величина, преко је потребно потенцирати и правилно валоризовати локалне специфичности, како је то учињено на више места у свету (-Чомић Ђ., 1990).

ЕЛЕМЕНТИ ЗА ТУРИСТИЧКУ ВАЛОРИЗАЦИЈУ

Елементи за туристичку валоризацију бројни су и разноврсни. Многи од њих спадају у домен географских истраживања, али је најоправданији приступ проблему онај који уважава интердисциплинарност и мултидисциплинарност. У поступку туристичке валоризације планина важна је поступност, јер се на бази изучавања једних елемената, појава и процеса, може закључиватио другима. Од општег ка посебном, од познатог ка непознатом, из литературе ка теренским опсервацијама, из прошлости за будућност, процес валоризације мора, више него до сада, постати признат и прихватљив, како би се временом осмислила сврсисходна методологија и постигли одговарајући научни и практични резултати. Овом приликом представимо оне елементе туристичке валоризације који се високим степеном успешности могу реализовати на планинама уопште и на Ловћену посебно.

Географски положај је значајна категорија. У нашем случају посебно треба истицати туристичку вредност Ловћена као планине која је положена непосредно уз Јадранско море, јер такав положај омогућује повезивање планинског са приморским туризмом. Боравак на мору и планини препоручује савремена медицина као успешну комбинацију активног одмора са наглашеним стимулативним и седативним деловањем на људски организам. Уз то, добра посећеност приморских туристичких центара, посебно оних у Брки Которској и у околини Будве, може се користити као туристичко тржиште планина у окружењу, међу којима Ловћен има извесне предности. Чини се да Ловћен до сада није био у стању да привуче већи број туриста из удаљенијих делова Југославије и иностранства, те се може усмеравати на оне туристе који су привучени морем дошли у његово подножје.

Туристички положај је потребно анализирати кроз однос контрактивне зоне Ловћена и дисперзивних зона већих градова и грушће насељених равничарских регија у његовом ближем и даљем окружењу. Туристички положај Ловћена се мора посматрати и као његов просторни однос према другим туристичким вредностима. При томе се мора уважавати чињеница да се планине у суседству испољавају као конкуренција, а све друге вредности, посебно Јадранско море, као комплементарна вредност, вишеструког значаја за туризам. То важи и за сликовита приморска насеља у којима постоје одговарајући смештајни капацитети и у којима туризам може бити целогодишњи.

Саобраћајни положај се разматра не само према броју и врсти саобраћајница већ, још више, према фреквенцији саобраћаја током године, посебно за време главне туристичке сезоне. Саобраћајни положај и саобраћајнице су основа за одређивање основних функционалних елемената планине. Како се у поједине делове Ловћена може доћи из више праваца, при чему је онај из Котора атрактивнији, али за вожњу напорнији од оних из правца Будве и Подгорице, остварује се могућност да се једним правцем долази, а другим враћа, те туристи могу упознати шире просторе. У акцијама будуће туристичке валоризације Ловћена потребно је посебну пажњу посветити саобраћајним везама са најближим аеродромом и најближом железничком станицом, јер ваздушни и железнички саобраћај имају широку гравитациону зону и доприносе ширењу туристичког тржишта.

Генетски тип планине од значаја је за низ њених особина. Како је Ловћен млада веначна планина динарске системе, има низ заједничких одлика са осталим планинама приобаља Јадранског мора, али су јасно уочљиве и разлике на којима у туристичкој валоризацији треба инсистирати. „Ловћен се диже са ивице јадранског басена и то из средишњег дела Црногорског приморја, затварајући на тај начин са источне и југоисточне стране вијугаве и дуге бокељске заливе. Због тога је он и обалска, приморска планина, која се издваја од многих других приморских планина Црне Горе и Југославије; ово за Ловћен важи утолико пре што је он са запада и северозапада опкољен Которским заливом, с југозапада, није случај са Орјеном, а нарочито не са Румијом, Суторманом, Биоковом, Мосором и Велебитом” (Васовић М., 1955). Овакво стање потенцира индивидуалност планине, те је она познатија и препознатљивија у односу на многе друге, што на туристичком тржишту има посебну вредност.

Геолошки састав планина важан је елемент њихове туристичке вредности. Највећи део Ловћена изграђен је од кречњака, али има и других стена, које условљавају различит изглед пејзажа и хидрографске објекте. У вези с тим је и успон планинске масе, под којим подразумевамо однос висине и површине планине. Ова компонента је на Ловћену јасно наглашена, јер се непосредно над обалом мора диже до 1.749 м. Таквим особеностима погодује развоју планинарства, али захтева велика улагања за изградњу и одржавање саобраћајница. Избор локација за изградњу већих туристичко-угоститељских објеката је често ограничен, разлике између природних и осојних падина контрастне и опасности од елементарних непогода веће.

Поливалентност планине је означена њеним својствима туристичке разноврсности. Проистиче како из начин постанка, геолошког састава и степена еволуције, односно успона планинске масе, комбинације крашких, глацијалних, флувијалних, денудационих и абразионих облика рељефа, специфичности климе, хидрографије, вегетације, као и дела људских руку из даље и ближе прошлости. Планине са сличним облицима рељефа мање су туристичке вредности од планина на којима се на различите начине комбинују облици рељефа настали радом посебних агенаса. Ловћен спада у ове друге. На тектонску основу рељефа, изграђеног од кречњака, током геолошке еволуције деловао је и данас делује низ геоморфолошких агенаса условљавајући низ особености. Уосталом, то је један од разлога због којих је Ловћен проглашен националним парком.

Хоризонтална и вертикална рашчлањеност висинских пространстава планинског рељефа препознаје се и интерпретира на основу броја, величине и значаја нормалних речних долина, клисура, кањона, речних тераса, по-

дова и површи, превоја, повија, видиковаца, увала, вртача, крашких поља и других облика рељефа. Већина ових заступљена је на Ловћену, који иако релативно мале површине, уз наглашен успон планинске масе има и велику хоризонталну дисекцију рељефа, која условљава значајне планинске контрасте. Врхови (Штировник, Језерски врх), Бјелошка површ, хумови (Каба, Хум, Осмогрк), увале (Кук, Вучи до, Бижаљевац, Велики и Мали Бостур, Иванова корита), долине (Лукавац, Рудека, Колужуњски и Лапчићки поток, Мирчетина вода), циркови (Језера, Копривни долац), пећине и јаме - условљавају изглед пејзажа и чине Ловћен туристички интересантним.

Биљни свет је основно обележје физиономије планина и од великог је значаја за туристичку валоризацију. Валоризује се дефинисањем вегетацијских појасева, одређивањем ареала и станишта појединих биљних врста, дефинисањем ендемита и реликта, лековитог и медоносног биља, сезонских послова везаним за шумске, ливадске и ораничне површине. Добро проучена вегетација Ловћена у склопу туристичке валоризације мора се посебно уважавати, јер, поред осталог, од ње зависи процес ерозије, који с обзиром на знатну количину падавина на Ловћену условљава нежељене последице. Превентивне мере заштите вегетације увек и свуда су сврсисходније од санирања последица ерозије. Констатовано је да у границама Националног парка „Ловћен” шуме захватају 4.038 хектара. Оне су сврстане у неколико категорија, према степену промена основних еколошких услова. Мање измењене и еколошки релативно стабилне букове шуме налазе се на северним падинама Трештеничког врха, нешто изнад извора на Ивановим коритима, на потезу до Љубиног потока. Јаче измењене и еколошки веома лабилне букове шуме су најраспрострањенија категорија у Националном парку „Ловћен”, што се негативно одражава на укупну природну и туристичку вредност простора. Истичу се и површине потпуно измењених и крајње деградираних шума, чија су станишта претворена у пашњаке и камењаре, те је некадашњи пејзаж тешко препознатљив. „Један такав типичан и цјеловит простор представља пашњачки камењар монотоног подручја Ловћена на потезу Пресјека - Блатиша са локалитетима Гољов До, Рудине, Рупе и Мандолине. Рељеф овог простора је типично крашки - веће и мање вртаче, оазе дубоког и плодног земљишта, окружене мањим каменитим падинама са веома оскудном травном вегетацијом и скелетним, веома плитким земљиштем типа иницијалне рендзине. Обнова шумског покривача на овој површини има за циљ ревалоризацију и подизање нивоа опште функционалности и еколошког капацитета овог простора у склопу настојања да се ово туристичко-рекреационо централно подручје Ловћена даље, снажније активира и као већ познати планински туристичко-рекреациони центар” (Група аутора, 1983).

Климатске карактеристике планина представљају посебну директну и индиректну туристичку вредност и основу низа процеса и живота уопште. Недостатак конкретних података вишегодишњих осматрања климатских елемената основни је ограничавајући фактор сагледавања праве туристичке вредности климе, што важи и за Ловћен. Уз анализу основних климатских елемената и фактора, са становишта туризма на планинама, потребно је одговарајућу пажњу посветити еквивалентној температури (температура ваздуха и влажност ваздуха), еквивалентно-ефективној температури (температура ваздуха, влажност ваздуха и особине ветра) и еквивалентно-ефективно-радијационој температури (температура ваздуха, влажност ваздуха, особине ветра и сунчева радијација). На основу ових показатеља за туризам. То

су моћ сушења и моћ хлађења. У вези с њима је одређивање зоне комфора, која се све више користи у средствима туристичке пропаганде. За изучавање ових показатеља на Ловћену, поред података са постојећих метеоролошких станица, потребно је користити и оне из градова у окружењу, уз примену аеротермичког градијента, као показатеља опадања температуре ваздуха са порастом надморске висине (Дукић Д., 1981).

Због изузетно велике количине падавина и наглашеног медитеранског плувиометријског режима, код туристичке валоризације Ловћена, морају се до детаља изучити врсте падавина, интензитет падавина, температура росне тачке, разлике у висини падавина на присојним и осојним странама, правци кретања влажних облачних маса из којих се излучују орографске падавине. Како су у неким плановима развоја туризма на Ловћену истакнуте могућности за развој зимских спортова на снегу, овој врсти падавина треба посветити одговарајућу пажњу, јер се стиче утисак о пренаглашеном значају зимских спортова на снегу, овој врсти падавина треба посветити одговарајућу пажњу, јер се стиче утисак о пренаглашеном значају зимске туристичке сезоне. Сасвим је сигурно да у Црној Гори постоје планине погодније за развој зимских спортова на снегу, те ове на Ловћену треба свести на праву меру. Његове компаративне предности су другачије и треба их уважавати и искористити. Могуће је да исти закључак важи и када су у питању хидрографске туристичке вредности. Без обзира што Ловћен готово израста из Јадранског мора са једне и Скадарског језера са друге стране, и што прима пет пута већу количину падавина од просека за Југославију, може се окарактерисати као планина сиромашна водом на површини. Ту је последица кречњачког састава терена, који брзо упијају воду падавина, одводе је у дубину стеновите масе и њоме хране изворе и врела у подножју и на контакту са вододрживим стенама. Више него за планину у целини, ово важи за њен највиши део, који можемо поистоветити са Националним парком.

Климатски елементи и фактори уз хидрографске објекте основа су водоснабдевања домицилног становништва насеља на Ловћену, постојећих и планираних туристичких центара. У том смислу је неопходна детаљна ревизија готово свих елабората о водоснабдевању, посебно оних који предвиђају подизање брана и стварање мањих и већих вештачких језера у вртачама (Блатиште) или на речним токовима (Љубин поток). Чини се оправданим сумња у потребу изградње велике акумулације Блатиште, како због недостатка воде за пуњење тако и због тешко решивог проблема губљења воде на кречњачком терену. Уз то „На крају, али не на задњем месту, је и то да би у језгру и у најпосјећенијем предјелу Националног парка потапања Блатишта уништила природни и привредно-културни феномен ове највеће ловћенске ливаде - вртаче и њен туристичко-рекреативни значај у контексту предвиђеног уређења туристичког центра. Анализом смо утврдили да је изградња велике акумулације Блатиште предимензионисана за планиране максималне потребе овог локалитета. Она би уништила природни феномен и земљиште са околином, које је од основне важности за функцију Националног парка и туристичке посјете” (Група аутора, 1983).

Паралелно са решавањем проблема водоснабдевања, као једне од основа савремене туристичке валоризације, неопходно је планирати и реализовати системе за пречишћавање и одвод отпадних вода. Њима морају бити обухваћени не само туристичко-угоститељски објекти на територији националног парка већ и они у његовом окружењу, што подразумева и стална сеоска насеља, као и Цетиње као управно, привредно и туристичко средиште Ловћена и његове подгорине.

Туристичка валоризација планина, поред наведених и других природних вредности, мора уважавати, оцењивати, рангирати и туристима презентирати и културно-историјске споменике, амбијенталне целине, етносом инспирисане спортске и културне манифестације, традицију, фолклор, ношњу, уметничке приредбе, гастрономију, историјске догађаје, музејске поставке, галеријске садржаје и савремену стварност (Станковић М. С., 1993а). Готово све ове туристички интересантне вредности постоје на широком пространству Ловћена, који се мора валоризовати комплексно са Цетињем које има одлике града-музеја. Шире и перспективније посматрано, Ловћен се мора уважавати као саставни елемент приморско-планинске регије која обухвата будванско-бечићко приморје, залив Боке Которске, Скадарско језеро и планину Ловћен. Маузолеј на Језерском врху, родна кућа Петра II Петровића Његоша, двораци књаза Данила, објекти сакралне архитектуре у Раичевићима, Ераковићима, Кориту, Вељем Крају и Врхпољу, гумна на више локалитета, неколико карактеристичних кућа, фортификациони објекти, каптаже и чесме, уз спомен-обележја новијег датума и комплекс непоновљивих грађевина на Цетињу - туристички су привлачни. Елементи су обогаћивања садржаја туристичког боравка и основа развоја одговарајућих врста културно манифестационог туризма са наглашеним елементима условљене богатством и разноврсношћу антропогених туристичких вредности, могу бити организоване ван главне туристичке сезоне, утичу на продужење исте и остваривање већих економских и ванекономских ефеката туристичких рецептивних центара. Искуства неких центара развијених културних туристичких кретања могу бити драгоцене те их треба уважавати.

Када је у питању територија Националног парка „Ловћен”, као природно и туристички најатрактивнији део ове планине, приликом туристичке валоризације детаљно се морају изучавати просторне целине посебне намене и заштите. Резерват бора мулике, који се налази на северним падинама Ловћена, и комплекс између највиших врхова Ловћена ка Бабљаку и Голишу - могу се презентирати туристима само уз пратњу стручног водича. Режиму строге заштите подлеже и терен изнад Иванових корита. Валоризација овог простора искључује све оне активности које би нарушиле изворност природе. За ботаничка истраживања остављен је простор око Језерског врха, што при комплексној оцени планине треба посебно уважавати. Овакав однос мора бити успостављен и према малобројним, ретким, реликтним и ендемичним биљним и животињским врстама.

Од степена заштите појединих делова Ловћена, посебно оних у оквиру Националног парка, зависи број туристичких центара и њихов капацитет. У зависности од оптималних могућности простора, његове намене и доминантне врсте туризма, димензирају се смештајни и угоститељски капацитети и објекти инфраструктуре и супраструктуре. С обзиром на осетљиву природу Ловћена и незнатан степен саморегулације низа елемената у простору, чине се предимензионираним, бројним садржајима и функцијама оптерећени центри туризма, какви су Иванова корита, Мајстори, Крстац, Доњи Побори и Бјелоши. Просторним планом Националног парка „Ловћен” (Група аутора, 1983) за туристички центар Иванова корита, поред осталог, планирана је изградња 1.000 туристичких лежаја, стадион са травнатим тереном, велики парк за одмор, клизалиште, трим стаза, стазе за санкање, сауна, музеј Националног парка, сала за приредбе у затвореном и сл. У туристичком центру Мураковац у простору Мајстори, уз остало, поставиле

би се две дупле и седам обичних жичара, што је апсолутно предимензионирано и ван капацитета простора.

Туристичком валоризацијом планина постиже се систематизација њихових основних и допунских, садашњих и перспективних функција. Истовремено, одређују се макро локације за различите врсте туризма, а у оквиру истих микро локација за изградњу основних и комплементарних туристичко-угоститељских објеката и објеката инфраструктуре. Методом компарације утврђују се приоритети у изградњи и активирању локалитета и центара и до највећег могућег степена тежи комплементарности са већ афирмисаним, сличним или различитим, туристичким средиштима у окружењу. Од посебног значаја је концепција пропагандних акција на домаћем и иностраном туристичком тржишту. Она мора почивати на реалним могућностима простора, постојећој материјалној бази, стручности запосленог особља, комплементарности са делатностима блиским туризму и целивитости туристичког производа. Само комплексан приступ туристичкој валоризацији простора даје праве економске и ванекономске ефекте. Пут од општег ка посебном, од планине ка Ловћену, мора потенцирати све специфичности ове планине, чији су туристички потенцијали, за сада, далеко већи од ефеката постигнутих развојем туризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Groupe d'auteurs (1980): L'évaluation des projets touristiques. WTO, Madrid.
2. Станковић, М. С. (1993): *Географске основе туристичке валоризације*. Гласник Српског географског друштва, свеска ЛХХIII, број 1, Београд.
3. Чомић, Ђ. (1990): *Неки теоријски и практични аспекти туристичке валоризације*. „Туризам” број 6, Туристички савез Хрватске, Загреб.
4. Васовић М. (12955): *Ловћен и његова подгорина - регионално-географска испитивања*. Научно друштво НР Црне Горе, Одјелјење за природно-математичке науке, Цетиње.
5. Група аутора (1983): *Национални парк Ловћен, Просторни план подручја посебне намјене*. Урбанистични институт СР Словеније, Љубљана.
6. Дукић, Д. (1981): *Климатологија*. „Научна књига”, Београд.
7. Станковић, М. С. (1993 а): *Планине као предмет туристичке валоризације*. Географски годишњак Српског географског друштва, Подружница Крагујевац, број 29, Крагујевац.

Stevan M. Stanković

**ELEMENTS OF TOURIST VALORIZATION OF MOUNTAINS WITH A
RETROSPECT ON LOVCÉN**

S U M M A R Y

The tourist valorization represents a complex evaluation of natural and anthropogenous potentials which are of importance for the tourism. In doing so, in addition to economic effects, there have to be taken into consideration also numerous extra-economical categories, for the mountains are not merchandise in the classical economic sense. The tourist valorization of mountains which have been proclaimed national parks, comprises a series of scientific methods and operative proceedings, by means of which are established the values having importance for the development of home and foreign tourism, for the summer and winter seasons, for the excursion and stationary tourism, sport and cultural manifestations. This is important for the forming of tourist offer which makes possible a sojourn of tourist, with rich contents and their greater expenditure. In the example of the Lovćen mountain, which is also a national park and has the characteristics of a cultural-historical-artistic centre, this is particularly marked.

In the tourist valorization of the mountains which have the status of national parks, are being evaluated the following elements: geographical situation, traffic connectedness, functional situation, relation to greater towns as sources of the tourist demand, degree of continentality, relief, hydrographic objects, flora and fauna, weather and climate, archaeological and monumental values, ethnographic characteristics, the objects of tourism and hotels and restaurants, communal infrastructure, quality of service, contents of the stay, competitiveness on the tourist market, complementarity with the surroundings and other elements. Such an approach to the valorization has the task to point out the sense of further development, profitability of investments, volume of the propaganda actions and place in the tourist offer of the region and of the country as a whole.